

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ AYDINLARINDAN M. ZEKERİYA (SERTEL)'İN KADIN MESELESİ ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ *

THOUGHTS OF M. ZEKERİYA (SERTEL), ONE OF THE INTELLECTUALS OF THE SECOND CONSTITUTIONAL ERA, ON THE WOMEN PROBLEM

Serdar KARA * Öz

Necmi UYANIK **

23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte İkinci Kuşak Jön Türk Hareketi uzun zamandır hedefledikleri siyasi inkılabı tamamladıklarına inanmışlardı. Sıra daha çetrefilli bir değişim dönüştürme sürecini içeren "İçtimai İnkılabı" gelmişti. İttihat ve Terakki Cemiyetinin güçlü olduğu Selanik'te oluşan "Yeni Hayat" çevresi bu toplumsal devrimi gerçekleştirmek üzere çıkardıkları yayınlarda çeşitli konuları işlemeye başlamışlardı. Bunlardan birisi sosyal inkılabın önemli bir parçası olarak gördükleri kadın meselesiydi. Selanik'teki Yeni Hayat çevresi içerisinde yer alan ve yazılarıyla içtimai inkılabı yön vermeye çalışan isimlerden birisi de M. Zekeriya idi. Sonraki yıllarda M. Zekeriya Sertel olarak Türk basın tarihinin önemli isimlerinden birisi haline gelecek olan M. Zekeriya, Yeni Felsefe Mecmuası, Hayat ve Şebab adlı çalışmalarında kadın meselesine değinmiştir. M. Zekeriya, dönemin Türk düşünce dünyasına büyük etkileri olan Fransız sosyolog Emile Durkheim'ın etkisiyle bu meseleye organikci bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Kadın meselesini kendi başına bir problem olarak sınırlanmamış, bu meselenin doğrudan milletin geleceğiyle ilgili olduğunu önemle vurgulamıştır.

Anahtar Kelimeler

M. Zekeriya (Sertel), Kadın, Feminizm, İkinci Meşrutiyet Dönemi, Organizmacılık, New Life

Keywords

M. Zekeriya (Sertel), Woman, Feminism, the Second Constitutional Period, Organicism, New Life

* Öğr. Gör. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi A.İ.İ.T. Bölümü
serdarkaratarih@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6969-8054
Bolu/TÜRKİYE

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi
Tarih Bölümü Öğretim Üyesi
necmiuyanik@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-3692-3168
Konya/TÜRKİYE

Gönderim Tarihi: 10/11/2021

Kabul Tarihi: 28/11/2021

Abstract

After 1908 revolution, the Second Generation of Young Turks Movement believed that political revolution was achieved. It was time for "Social Revolution" including a more complicated process of change and transformation. "Yeni Hayat" (New Life) Circle in Thessaloniki where Union and Progress Committee was strong started to work in their publications a lot of problems for this social revolution. One of them was the issue of women. M. Zekeriya (Sertel) was in "Yeni Hayat" Circle in Thessaloniki. He tried to give direction to social revolution with his writings. M. Zekeriya touched the women issue in his publications Yeni Felsefe Mecmuası and Hayat ve Şebab. He handled the women issue in organicist perspective under the influence of the French sociologist Emile Durkheim, who had a great influence on the Turkish intellectual life of this period. He emphasized that the issue of women were directly related to the nation's future.

* Bu makale Prof. Dr. Necmi Uyanık danışmanlığında Serdar Kara tarafından hazırlanan "Muhafiz Bir Gazeteci-Yazar Olarak Zekeriya Sertel" adlı doktora tezindeki bulgulardan faydalanılarak elde edilmiştir.

GİRİŞ

Batı siyasetinde, emperyalizmin hedef olarak benimsendiği, sömürgecilik ve silahlanma yarışının iyice kızıştığı, Avrupa'nın o zamana kadar görülmemiş büyük savaşa doğru koştuğu bir tarih safhasında, Osmanlı Devleti, İttihat ve Terakki Cemiyetinin baskısıyla 23 Temmuz 1908 tarihinde ikinci kez meşrutiyeti, dönemin tabiriyle "hürriyet"i ilan etmişti (Tunaya, 1995, s. 161; Zürcher, 2009, s. 145). Tunaya'ya göre İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği dönem, bir devletin iç ve dış hadiseler açısından düşebileceği en buhranlı bir devre idi. İkinci Meşrutiyet'in ilanından hemen önce Avrupa hükümdarları Reval'de "hasta adam"ın iyileşemeyeceğine kanaat getirip mirasını pay etmeyi görüşüp kararlaştırırken, Meşrutiyet ilan edilmiş ancak Avrupa'nın kanaati değişmemiştir. İmparatorluk, büyük devletlerin yarış sahası, sömürme merkezi halinde kalmıştır (Tunaya, 1995, s. 162, 167).

Diğer taraftan içeride ise İttihat ve Terakki'nin Makedonya'daki çabaları neticesinde padişah meşrutiyeti ilan etmiş, ancak iktidarın kimin kontrolünde olacağı henüz netleşmemiştir. İttihat ve Terakki, iktidarı doğrudan devralmaya yanaşmamış, 1913'teki Mahmud Şevket Paşa Suikastı sonrasında gerçekleşen tasfiyelere kadar bir bakıma "denetleme iktidarı" sürdürmüştür. Bu denetleme iktidarı süresince iktidar-muhalefet ilişkileri savaşlar, suikastlar, isyan, darbe ve baskınlar, hükümet değişiklikleri, sopalı seçimler gibi gelişmeler dolayısıyla oldukça problemlidir (Akşin, 2000, s. 27-44).

Siyasal hayatta gergin bir süreç devam ederken, düşünce hayatında önemli atılımlar yaşanmıştır. Beklenen ve hedeflenen siyasi inkılap, meşrutiyetin ilanıyla gerçekleşmiştir. Fakat toplumda henüz aynı düzeyde bir değişim yaşanmamıştır. Aydınların hemen hepsi meşrutiyetin tamamlayıcısı olarak gördükleri toplumu değiştirecek "içtimai inkılabı" lüzum görmüşler ve bunu aramaya koyulmuşlardır (Tunaya, 1995, s. 170; Ülken, 2017, s. 160).

24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte gazetelerini sansürün denetimine sunmadan ertesi gün piyasaya süren İstanbul basını, böylece fiili olarak basın rejimini değiştirmiştir (Koloğlu, 2015, s. 87; Topuz, 2015, s. 82). Uzun süredir açlığı duyulan bu ortam sayesinde birçok fikir yayılma olanağı bulmuş, kısa veya uzun süreli çok sayıda dergi ya da gazete çıkarılmıştır (Ülken, 2017, s. 139). Koloğlu'nun tabiriyle, *bir basın patlamasını aşan surette basın çığırına dönüşen bir yaygın faaliyeti başlamıştır* (Koloğlu, 2015, s. 87). Bu da düşünce hayatının renkliliğini arttıran bir başka etken olmuştur.

Klasik Osmanlı toplumundaki kadın statüsünün durağan hali Tanzimat'la birlikte değişmeye başlamıştır. Bu dönemde özellikle de eğitim konusunda arka arkaya adımlar atılmıştır. Eğitimdeki bu adımlardan faydalanabilen kadınlar daha çok üst tabakalar ve büyük kentlerle sınırlı kalmıştır. Yine de bu atılım kadınların yazın hayatında yer almasına, Osmanlı'da feminist hareketin doğuşuna ve kadınları konu alan gazete ve dergilerin çıkışına zemin hazırlamıştır (Tekeli, 1983, s. 1191-1192; Berktaş, 2016, s. 451-453).

1. M. Zekeriya'nın Faaliyetleri, "Yeni Hayat" Arayışı ve Sabiha Hanım'la Evliliği

Genç bir gazeteci olarak henüz 19 yaşında basın yaşamına dâhil olan M. Zekeriya¹, bu dönemde kaleme aldığı yazılarda siyasal meselelerden çok toplumsal sistemi değiştirmeye odaklanmıştır. Yeni bir toplum, yeni bir insan yaratma arzusunda olmuş, Selanik'te hâkim olan ve Ziya Gökalp'ın önderlik ettiği "Yeni Hayat" çevresi içerisinde yer almıştır. İkinci Meşrutiyetle ortaya çıkan "içtimai inkılap" arayışına M. Zekeriya da katılmış ve bu yönde yazılar kaleme almıştır (Kara, 2021, s. 13, 46-47).

Ziya Gökalp'ın önderlik ettiği Yeni Hayat çevresi 1908 ile gerçekleştirilen siyasi devrimi bir sosyal devrimle -içtimai inkılapla- tamamlamayı hedefliyordu. Siyasal devrim, sosyal bir devrimle pekiştirilmedikçe güdük kalacaktı. "İçtimai İnkılap" eski hayat tarzını beğenmeyerek yeni bir hayata kapı açmaktı. İktisat, aile, estetik, felsefe, ahlak vs. değiştirilmesi istenen hayatın ta kendisiydi. Bu nedenle yeni hayat demek, yeni iktisat, yeni aile, yeni felsefe, yeni ahlak vs. demektir (Toprak, 2017, s. 26-27, 41).

Yeni Hayat çevresinde yer alan M. Zekeriya ve Nebizade Hamdi, 1911 yılında Selanik'te *Yeni Felsefe Mecmuası*'nı çıkarmışlardır. M. Zekeriya'nın ifadesiyle Gökalp'tan aldıkları ilhamla bu faaliyete girişmişlerdir. Selanik'teki *Genç Kalemler* dergisi dil ve edebiyat alanında Ziya Bey'in fikirlerini yaymaya çalışırken, fikri ve sosyal manada *Yeni Felsefe Mecmuası* aynı işi yapmaya çalışmıştır (Tütengil, 1976, s. 176; Sertel M. Z., 1968, s. 14). Derginin adında "Yeni" kelimesini seçmeleri, "Yeni Hayat" kavramını ilk defa kullanan Ziya Gökalp'ın etkisiyle olmuştur (Alkan, 1992, s. 380). Yeni bir âlem yaratmak, yeni bir ufuk açmak maksadı ve memlekete yeni bir görüş getirmek iddiasıyla derginin adını "Yeni Felsefe" koymuşlardır. Eskiye hedef almışlar,

¹ M. Zekeriya Sertel, 1890 yılında o dönem Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunan Selanik Vilayeti sınırları içerisindeki Ustrumca kasabasında dünyaya gelmiştir. Asıl adı Zikri'dir. Henüz Selanik Hukuk Mektebinde eğitimine devam ederken, Yunus Nadi'nin *Rumeli* adlı gazetesinde çalışmaya başlamıştır. Selanik'teki Yeni Hayat çevresiyle ve Ziya Gökalp'la yakın ilişkiler kurmuştur. Yine bu dönemde arkadaşı Nebizade Hamdi ile birlikte *Yeni Felsefe Mecmuası* adlı bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Selanik'in Balkan Savaşlarında düşmesinin ardından önce İstanbul'a gelmiş, daha sonra eğitim amacıyla burslu olarak Sorbonne Üniversitesine sosyoloji okumaya gitmiştir. Burada fikirlerinden etkilendiği Emile Durkheim'ın öğrencisi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle İstanbul'a dönen M. Zekeriya bir yandan basındaki çalışmalarını sürdürürken diğer taraftan memuriyet hayatına atılmış ve Aşayir Müdürlüğünde çalışmıştır. Milli Mücadele yıllarında önce İstanbul'da daha sonra eğitim amacıyla gittiği ABD'de Milli Mücadele lehine yazılar yazmıştır. Cumhuriyet döneminde kısa bir süre Basın Yayın Umum Müdürlüğü görevi yapmıştır. Bu görevden ayrıldıktan sonra kendisini tamamen basın yayın hayatına vermiştir. *Cumhuriyet*, *Resimli Ay*, *Resimli Hafta*, *Son Posta*, *Tan* gibi süreli yayınların çıkartılmasında rol oynamıştır. Çoğu zaman muhalif bir tutum benimsediğinden sık sık iktidarla karşı karşıya gelmiş yargılanmış, hapse girmiş, sürgün edilmiştir. Nihayet 4 Aralık 1945'te Tan matbaası saldırıya uğrayınca Türkiye'deki gazetecilik yaşamı sona ermiştir. 1951 yılında yurtdışına çıkmış ve kendisine pasaport verilmediğinden çeşitli ülkelerde yaşamak zorunda kalmış, 1977 yılına kadar Türkiye'ye dönememiştir. Ömrünün son yıllarını çoğunlukla İstanbul-Paris arasında geçiren Sertel, 12 Mart 1980'de Paris'te yaşamını yitirmiştir. Daha detaylı bilgi için bk. Kara, 2021.

geri kalmış olduğunu ve ayaklarına bir zincir gibi düşündükleri geleneklere, ön yargılara karşı çıkmışlardır (Sertel M. Z., 1968, s. 14). Felsefe kelimesini seçmelerindeki gaye ise neşrettikleri makalelerin neredeyse tamamının felsefi olmasını iddia etmelerinden kaynaklanmaktadır (28 Ağustos 1911, s. Ön İç Kapak). Aslında dergide esaslı bir yer tutan sosyoloji bilimidir. Yeni Felsefe dergisini çıkaranlar sosyolojiyi daha çok felsefenin içerisinde bir alt dal olarak değerlendirdiklerinden bu ismi seçmişlerdir (Kara, 2021, s. 19).

M. Zekeriya, bu dönemde *Yeni Felsefe Mecmuası*'ndan başka yine yakın dostu Nebizade Hamdi ile Selanik'te *Hayat ve Şebab* adlı bir kitap yayınlamıştır. Gençliğe öğütler içeren bir ahlak kitabı olan *Hayat ve Şebab*'ta Zekeriya Sertel'in kadın konusu da dâhil olmak üzere birçok konuya ilişkin fikirlerine rastlamak mümkündür.

Bu çalışmanın konusuyla ilgili olarak M. Zekeriya'nın, Sabiha (Sertel) Hanım ile evliliğine de kısaca değinmekte fayda var. M. Zekeriya'nın sonraki yıllarda evleneceği Sabiha Hanım ile evliliği *Yeni Felsefe Mecmuası*'nda kadın üzerine ele alınan yazılar vesilesiyle gerçekleşmiştir. Sabiha Hanım da o dönemde bu dergiye özellikle kadın konusunda çeşitli yazılar göndermiştir. Bu yazılar Zekeriya Bey'in de ilgisini çekmiştir. Zira Zekeriya Bey de *Yeni Felsefe Mecmuası*'nda zaman zaman kadın konusunu ele almıştır. Araya birtakım engeller girse de bu iki isim bir araya gelmeyi başarmıştır (Sertel Y., 2001, s. 62; 2002, s. 36).

Dönme kökenli bir aileye mensup olan Sabiha Hanım'la Türk kökenli M. Zekeriya'nın evliliği bu yönüyle siyasi bir boyut kazanmıştır. İttihat Terakki Cemiyetinin önde gelenlerinin nikâh şahidi oldukları bu evlilik bir tabunun yıkılması olarak değerlendirilmiştir (Sertel M. Z., 1968, s. 38-40, 61-62; Sertel Y., 2001, s. 63, 68-70; 2002, s. 36). Sabiha Sertel, sonraki yıllarda kadın meselesini sıklıkla ele alan ve dahası aktivist yönüyle de ön plana çıkan İlk Türk feministlerinden biri olmuştur².

Zekeriya ve Sabiha Sertel'in yetiştikleri Selanik şehrinin ise Osmanlı feminizminin doğuşunda başı çekmekte olduğu unutulmamalıdır (Toprak, 2017, s. 51). Selanik şehri ve feminizm konusu ise bu makalenin kapsamı dışında kalmakla birlikte ayrıca önemli bir meseledir.

2.İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Meselesine Genel Bakış

Batı'da Sanayi Devrimi ile "yeni aile" ya da burjuva ailesi şekilleniyor, kadının da üretim sürecine katılmasıyla birlikte "yeni kadın"dan söz edilmeye başlanıyordu. Bu bağlamda gerçekleşen köklü toplumsal dönüşümlerin oluşturduğu ortamda aile "özel alan" olmaktan çıkarak "kamusal alanın" bir parçası haline geliyordu. Ailenin özel alandan kamusal alana geçişi, kadının konumunda da büyük değişimlerin önünü açmıştır. Kadınlar ailenin çeperini sorgulamış, kişiliğini aramış ve görünür olmanın mücadelesini vermiştir. Türk İnkılabına da geniş perspektiften bakıldığında bu dönüşümün somut izlerini bulmak mümkündür (Toprak, 2017, s. 36).

² Konuya ilişkin araştırmalar için bk. (Sertel S., 1987; Toprak, 1998, s. 7-14; Yaraman, 2010, s. 17-21; Biçer, 2010, s. 23-152).

Osmanlı kadını, Batı'daki feminist akıma benzer süreci İkinci Meşrutiyetin özgürlükçü ortamında başlattı. Bu dönemde çok sayıda kadın örgütü kuruldu. Kadınları ele alan yayınlar çıkarıldı (Toprak, 2017, s. 36-37, 49). Kadınlara eğitim kurumlarının kapıları bu devirde biraz daha açıldı. Kız çocukları önce orta ve lise tahsile sonrasında ayrıca açılan bir Darülfünun sayesinde yüksek tahsile devam ettiler (Ergin, 1977, s. 1288-1289, 1428; Akyüz, 1999, s. 229). Kadınlara yönelik okulların, kursların sayısı arttırıldı. Törenlerde sergilerde Kızılay çalışmalarında kadınlar görev almaya başladılar (Berkes, 2010, s. 444-445). Türk Ocağında ilk defa kadın ve erkek aynı konferans salonunda ayrı kısımlarda da olsa yer almışlardı. Parklara, bahçelere, lokantalara girebildiler. Önce Balkan Savaşları sonrasında Birinci Dünya Savaşı'nda erkeklerin savaşa gitmesiyle doğan boşluktan dolayı kadınlar memuriyet hayatında da daha yoğun bir şekilde yer aldılar (Ergin, 1977, s. 1289, 1560; Akyüz, 1999, s. 230).

Kısacası Osmanlı kadını geleneksel alanını terk ediyordu. Sokakta boy gösteriyor, dernek kuruyor, dergi çıkarıyor, hayır işlerinde aktif oluyordu. Ancak bu görünürlük kadının annelikle ilgili vazifelerini ortadan kaldırmamıştı. Vatana hayırlı evlatlar, "nevzat"lar yetiştirmeleri onların çağdaş kimliklerini bir parçası olarak değerlendiriliyordu (Toprak, 2017, s. 38). Nitekim bu dönemde kadınlar için açılan eğitim kurumlarının bazılarının niteliği, kadına verilen hakların sınırını ve kadına bakış açısını göstermektedir. İkinci Meşrutiyet döneminde kadınlara yönelik açılan eğitim kurumları arasında ev işleri, çocuk bakımı konularında eğitim veren gece kursları, hastabakıcı kursu bulunmaktadır (Berkes, 2010, s. 445). Bu dönemde yapılan okul açılışlarında, kadınlara yönelik okullar açılması büyük coşkuyla karşılanırken, diğer taraftan kadının annelik vazifesine yönelik vurgular yapılıyor, kadının eğitimine ilişkin adımlara bu gerekçeyle meşruiyet sağlanıyordu (Ergin, 1977, s. 1428-1429).

Kadına ülkenin kaderini, geleceğini belirleyen bir vasıf verilmesi onun ve ailenin karakterinde de değişim yaratmıştı. Ailenin kurumsallaşarak "milli aile"ye dönüşmesiyle birlikte kadınla da "milli bir vazife" üzerinden anlamlandırılmışlardı (Berktaş, 2009, s. 355). İkinci Meşrutiyet döneminde kadının vatan ve hürriyet kavramlarıyla özdeş hale gelmesi de ayrıca ilgi çekicidir. "Hürriyet Timsali" kadın kartpostalının ve diğer II. Meşrutiyet dönemi kadını içeren kartpostalların da gösterdiği üzere kadın "özel" olmaktan çıkarak görünür hale gelmiştir (Üyepazarcı-Alkan-Yolcu, 2008, s. 20-21).

Kadına yönelik bakışın değişimi aynı zamanda uluslaşma süreciyle de ilgiliydi. Tanzimat romanında belirginleşen vatanın "analıkla" özdeşleştirilmesi, uluslaşma sürecinin bir sonucudur. Bu bakışın öznesi erkektir. Vatanın ana sayılması, erkekler arası kardeşliği vurgulayan bir bakış açısıdır (Özküraplı, 2013, s. 37). Vatanı annelikle özdeşleştirmek, M. Zekeriya'nın kuşağı üzerinde büyük etkisi olan Namık Kemal'de de görülmektedir. *Vatan Yahut Silistre'de*, vatan bir anneye benzetilir. Vatan mersiyesinde "Vatanın bağına dayadı düşman hançerini/ Yoğımış kurtaracak bahtı kara maderini" dizeleriyle vatan bağına hançer dayanmış kara bahtlı bir anne olarak tasvir edilir. Namık Kemal'in diğer eserlerinde de benzer analogiler görülmektedir. Namık Kemal'in bu yaklaşımı kendisinde sonra yazılan pek çok eser için de güçlü bir başlangıç olmuştur. Faik Ali, Hamdullah Suphi, Ziya Gökalp gibi isimler de vatanı

anne ile özdeşleştirmişlerdir (Mutlu, 2018, s. 687). Kadın artık ortak bir simge, milli bir sembol olmuştur. İkinci Meşrutiyet devrinde özellikle aralarında Celâl Nuri(İleri)'nin de bulunduğu Batıcı aydınların kadına yönelik çalışmalarının artmaya başladığı görülmüştür(Uyanık, 201, s.137-161).

Bu anlayış M. Zekeriya'da da görülmektedir. *Hayat ve Şebab* adlı eserinde Vatan kucağına doğulan ve orada ebedi bir yer bulunan valideye benzetilmiştir:

"Vatan; ne cazip, ne füsunkâr bir kelime! (...) Vatan; işte ağuş-u şefkatine doğduğumuz, kucağında yaşadığımız ve nihayet yine sinesinde bir melce-i ebedi bulabildiğimiz hakiki valide..." (Nebizade Ahmed Hamdi-M. Zekeriya, 1911, s. 190-191).

M. Zekeriya'nın aileye, kadına ve hatta çocuğa ilişkin görüşleri 1908 sonrası yenilikçileriyle benzer özellikler taşımaktadır. Ailenin ve kadının sorumlulukları, vatanın geleceğini doğrudan ilgilendirir hale gelmiştir. Kadınların, görevlerini yapmaması durumunda ailede yaşanacak bozulmaların milletin çöküşüne yol açacağına düşüncesi hâkim olmuştur. Kadınlar, 1908 Devrimi sonrasında hapsediği alandan kurtulup daha görünür olmuşlarsa da bu onların asıl işlevleri olan vatan için hayırlı evlatlar yetiştirmeleri görevini ortadan kaldırmamıştır. Bilakis bu rol daha da belirginleşmiş ve pekişmiştir. Ailenin ve aile içerisinde kadının rolü ve konumu buna göre belirlenmiştir. Kadınların önemi ve onlara verilecek olan haklar, daha çok annelik vasfı üzerinden belirlenmiştir. Nihayetinde kadınlar, bu süreçte birtakım haklar kazanmakla birlikte geleneksel rollerinden kurtulamamışlardır (Kurt, 2015, s. 1092-1093; Toprak, 2017, s. 38).

Yine de düşün alanında başlayan tartışmalar ve kadının kamusal hayata girişi, yenilik anlayışının geleneksel Müslüman/Osmanlı toplum hayatının en mahrem ve kutsal yuvası sayılan bir kurumu olan aileyi içine alacak kadar genişlemiş olduğunu ve değişim anlayışının ulaştığı boyutları göstermesi bakımından önemlidir (Berkes, 2010, s. 444-445).

3. M. Zekeriya'nın Yaklaşımını Belirleyen Ana Etken Durkheim'in Organizmacı Yaklaşımı

M. Zekeriya'nın kadına ve aileye olan yaklaşımına geçmeden evvel Durkheim, Bourgeois gibi Fransız solidaristlerine benzer bir şekilde toplumu bir organizma olarak ele aldığından söz etmek gerekir. Zira kadına olan yaklaşımında, benimsediği organizmacı anlayışın, toplumu bir organizma olarak ele almasının etkileri açıkça görülmektedir. Üçüncü Cumhuriyet Fransa'sında resmî ideoloji haline gelen ve Emile Durkheim, Leon Bourgeois, Alfred Fouillée gibi isimler tarafından savunulan solidarist düşünce aileyi, devletin temelini oluşturan bir uzuv olarak değerlendirmiştir. Devleti ailelerin toplamı olarak görmüşlerdir. Bu nedenle aileyi özellikle vurgulayarak toplumsal yapılanmada ayrıcalıklı bir konu vermişlerdir (Toprak, 1977, s. 94-95; 2017, s. 42).

M. Zekeriya da, toplumu bir içtimai uzviyet/organizma olarak görmüştür. Ona göre, birey/fert, toplumu oluşturan hayat sahibi canlı bir parça, bir azadır. Canlı bir organizmada, azalardan herhangi birisinin görevini ifa edememesi nasıl bütün yapıyı

etkiliyorsa benzer bir durum içtimai organizma için de geçerlidir. Fertlerden herhangi birisinin toplumda üzerine düşen vazifeyi yerine getirmemesi içtimai organizmanın sekteye ve atalete uğramasına yol açacaktır. Dolayısıyla bu organizmayı oluşturan azalar arasında ortak bir çıkar söz konusudur. Bu nedenle bir toplumun, bir milletin yükselmesi veya düşüşü, toplumdaki bireylerin toplum içerisinde üzerine düşen vazifenin bilincinde olmasıyla doğrudan alakalıdır (Nebizade Ahmed Hamdi-M. Zekeriya, 1911, s. 121, 160-162).

M. Zekeriya'nın kadına ilişkin yaklaşımı da bu organizmacı anlayışa paralel olarak şekillenmiştir. Kadına, organizmanın sağlıklı bir şekilde işleyişi açısından bir vazife tanımlanmış, kadının öncelikli görevi olarak bu vazife ön plana alınmıştır. Kadına verilmesini savunduğu haklar da yine bu organizma içerisinde kadına biçilen vazifeyi daha sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmesi için gereken koşulları sağlamaya yöneliktir.

4. M. Zekeriya'ya Göre Türk Kadınının Hal-i Pür Melali

M. Zekeriya'ya göre İkinci Meşrutiyet döneminde Türk kadınının durumu içler acısı bir vaziyettedir. Ekim 1911 tarihli *Yeni Felsefe Mecmuası*'nda kaleme aldığı "Yirminci Asırda Türk Kızları ve Türk Kadınları" başlıklı makalesinin hemen başında yirminci asır ile Türk kadınları arasında hiçbir münasebet olmadığından ve Türk kadınının son derece geri kalmış olduğundan yakınmıştır:

"İlk defa kayda şayan olan şudur ki yirminci asır ile Türk kızları ve kadını arasında hiçbir münasebet yoktur. Bizim kadınlarımız yirminci değil hatta on beşinci asırda bile yaşamıyorlar. Onların hayatları, esareti tasvir eden muhtelif safhalardan başka bir şey değildir. Onların his ve fikirleri iptidai bir kavminkinden fark olunamayacak derecede iptidaidir" (1 Kasım 1911, s. 15).

Türk kadını, M. Zekeriya'nın idealize ettiği milletin geleceğini kuran bir valide, bir mürebbiye olmaktan ziyade efendisine hayatını satmış bir hizmetkâr gibidir. Osmanlı toplumunda kadından beklenen vazife annelik değildir. Kendisinden beklenen bir hizmetçi gibi evi süpürmek, güzel yemek yapmak gibi şeylerdir. Kadının kocasına "efendi" diye hitap etmesini bir saygı ifadesi olarak değil, bir üstünlük göstergesi olarak değerlendirmiştir:

"Bizde aile hayatı hiçbir vakit bir terbiye ocağı, bir şefkat kucağı değildir. Çünkü kadınlarımız bir mürebbiye, bir valide olarak yetiştirilmemiştir. O yalnız hayatını satmış; hizmetkârdır ki "Efendi"sini memnun etmekle muvazzaftır."

"Efendi"sini diyorum. Çünkü bizde kadınlar zevcesine "efendi" diye hitap ederler. Efendi tabiri ise bir kölenin sahibine karşı istimal ettiği bir kelimedir. İşte bu da gösterir ki kadınlarımız aile içinde bir hizmetkârdan başka bir şey değildir. Ondan istenen şey güzel yemek yapmak, evi güzel süpürmek, çocuğunu ağılatmamaktır. İzdioaç eden bir kız dâhil olduğu yeni aileye hayatını satmış demektir" (1 Kasım 1911, s. 16-17).

M. Zekeriya yazılarında kadının bu durumunun değişmesini savunmuş, organizmacı yaklaşımına paralel olarak kadına yer biçtiği annelik vazifesine uygun

yaşam koşullarının yaratılmasını savunmuştur. Dolayısıyla kadına verilmesini istediği haklar da önemli ölçüde bu vazifeye paralel olmuştur (Kara, 2021, s. 77).

5. M. Zekeriya'da Kadın Sorunu: Annelik Vasfıyla Tanımlanan Kadın

İkinci Meşrutiyet döneminin, kadını vatana hayırlı evlatlar yetiştirecek annelik vasfıyla değerlendiren perspektifi M. Zekeriya'nın da yazılarında açık bir surette görülmektedir.

M. Zekeriya'ya göre insanın ilk içtimai temayülü ailede tezahür etmektedir (Nebizade Ahmed Hamdi-M. Zekeriya, 1911, s. 49). Aile, topluma faydalı bireyler yetiştirecek, fertlere en başından itibaren milli bir terbiye verecek, bu sayede topluma fayda ve denge sağlayacak önemli bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Toplumun bir organizma olarak değerlendiren M. Zekeriya, organizmayı oluşturan uzuvların yapıtaşısı olarak aileyi görmüş ve anneyi bu yapıtaşısını şekillendiren kişi olarak merkeze koymuştur. Bu nedenle aile içerisinde kadının önemi annelik vasfıyla anılmış ve bu vasfın önemle altı çizilmiştir:

"Efradı hakiki bir terbiye-yi milliyeye sahip edecek en birinci vasıta ailelerdir. Ailesinden iyi bir terbiye almış, fikrini ailesinin telkinat-ı hasenesiyle tağdiye etmiş bir çocuk büyüdüğü zaman cemiyetin faal ve namuskâr bir uzvu olacaktır. Çünkü ailenin telkinatı çocuğun dimağına öyle bir surette intikaş eder ki ölünceye kadar kendinden ayrılmaz. Şahsi ve içtimai bir kusur ve hata irtikâp edilince telkinat-ı aileviyenin vicdanda temerküz ettirdiği efkâr ve hissiyat-ı ulviye hemen insanı duçar-ı azap ve nedamet eyler ailesinden güzel bir terbiye almış olan bir fert, sui tesadüfat ile bir gün bir giriveye sukut etse bile ailesinin tekemmül ettirdiği kabiliyet-i ulviye ile er geç bu giriveden tahlis edebilir. Demek oluyor ki ailenin vereceği terbiye ile kazandığı bir ferd-i nafiye cemiyetin büsbütün kaybetmesi ihtimali pek azdır. O halde terbiye-yi milliyeye hususunda en büyük vazife ailelere tertip ediyor.

"Efrad-ı aile, peder, bilhassa valide ta beşikden başlayarak vazifenin kutsiyetini, çalışmanın ehemmiyetini, muavenetin lüzumunu, fedakârlığın vücubunu, metanet ve cesaretin kıymetini, sadakat ve istikametini ulviyetini çocuğunun dimağına telkin etmeli; Ona, cemiyete nafi olmayacak bir uzuv olmanın, tufeyli yaşamının, atalet ve miskinetin şahsi ve milli nukat-ı nazardan ne kadar muzır netayiş verebileceğini anlatmalıdır. Bir validenin bu yoldaki telkinatı çocuğun benliğini teşkil edecektir ki böyle bir benliğe malik efraddan terkip etmiş bir heyet-i içtimaiyenin nasıl bir mevkie haiz olacağı pek aşikârdır" (Nebizade Ahmed Hamdi-M. Zekeriya, 1911, s. 128-129).

M. Zekeriya'ya göre aile, cemiyetin temelidir. Yetiştirilecek vatan evlatlarına gereken eğitimi ve terbiyeyi verecek başlıca kurumdur. Ailenin mevcudiyet sebebi de bu vasfından ileri gelmektedir (1 Kasım 1911, s. 16). Çocukların okullarda aldığı terbiye de önemli olmakla birlikte ailenin verdiği eğitimin yerini tutması düşünülemez. Ancak ve ancak aile tarafından verilen terbiyenin ileri götürülmesini sağlayabilir. Okullar, ailenin verebileceği terbiyeyi sağlamak konusunda sınırlı etkiye sahiptir. Aileler, çocuğu adeta bir hamur gibi yoğurur ve şekil verir (Nebizade Ahmed Hamdi-M.

Zekeriya, 1911, s. 130-131). Ailede asıl unsur olarak görülen annenin önemi özellikle vurgulanmıştır:

“Ailenin vaki olacak telkinatı çocuğun vicdanından ölünceye kadar silinmez, onun benliğini teşkil eder. Çünkü çocuk, hayatının ilk zamanlarında her türlü terbiyeye müsait bir halde bulunur. Ondaki hafıza-yı taklideye pek kavidir. Pederinden, validesinden gördüğü her hareketi taklit etmek, efal ve harekâtını onlarınkine benzetmek ister. O, adeta bir hamurdur, nasıl arzu edilirse öyle yoğrulur, ve istenilen şekle konulabilir. Binaenaleyh iyi bir (ve)ya fena evlat yetiştirmek, cemiyet için müfit veya muzır bir uzuv hazırlamak validenin elindedir” (Nebizade Ahmed Hamdi-M. Zekeriya, 1911, s. 129).

Toplumun aile temeli üzerine kurulduğu savunulmuş, ailenin temelinde ise annenin bulunduğu şu şekilde ifade edilmiştir:

“(…) Bütün cemiyet, aile esası üzerine tesis etmiştir. Denilebilir ki aile, cemiyatın merkez istinadıdır. Hemcinse karşı olan muhabbetin en saf ve samimi şekli burada tecelli eder. Bu muhabbet-i samimiye riya, müdahene gibi levsiyat-ı ahlakiye katiyen duhul edemez. Aile; kabiliyet-i içtimaiyenin inkişaf ve tenemmü yine pek ziyade hizmet eder; şefkat, muhabbet, merhamet gibi hissiyat-ı ulviye burada tenemmü eyler, bütün fezail-i ahlakiye ve içtimaiyenin kökleri buradadır. Bunun içindir ki cemiyet-i beşeriyede en büyük rolü oynayanlar aileler, aileler içinde validelerdir. Bilhassa kadın olmak itibariyle kendisine tertip eden hususatın ifasına muktedir bulunan, tabir-i diğerle vazife-yi nisoaniyesini bihakkın ifa edebilecek bir iktidarı haiz olan valideler cemiyetin en büyük hâkimidirler” (Nebizade Ahmed Hamdi-M. Zekeriya, 1911, s. 50).

Kadın ise, yine aynı bakış açısıyla, bir mürebbiye ve bir valide olmak özelliği ile aile içerisindeki en önemli unsur olarak değerlendirilmiştir. Onun esas vazifesi anneliktir (1 Kasım 1911, s. 16). İyi ya da fena evlatlar yetiştirerek, toplum için müfit veya muzır bir unsur hazırlamak annenin elindedir (Nebizade Ahmed Hamdi-M. Zekeriya, 1911, s. 50, 129). Bu vasfıyla kadınlar bir milletin geleceğini tayin eden unsur olmuşlardır. Bu gerçeğin farkına varan ülkeler, kadınlarına daha fazla ehemmiyet vererek onları bir mürebbiye, bir valide olarak yetiştirmeye gayret etmişlerdir:

Beşeriyet terakki edince, atisini daha metin bir surette tayin etmek için daha ziyade endişe etmeye başladı. Milletler mazi ve hallerden ziyade istikballerini düşünmek lüzumunu hissettiler. Bu lüzum onları kadınlarına fazla bir ehemmiyet vermeye mecbur etti. Çünkü bir milletin atisini tayin eden kadınlarıdır.

İşte bu lüzum hissedildiği günden itibaren müterakki milletler kadınlarını bir mürebbi, bir valide yapmaya gayret ettiler. Birçok müesseseler, mektepler, darüttalimler, darüfterbiyeler küşat ettiler. Bu milletler aile ocağını bir terbiye ocağı yapmaya çalıştılar. Buna az çok da muvaffak oldular” (1 Kasım 1911, s. 15-16).

Kadının yetişmiş bir anne haline gelmesinin milletin geleceğiyle doğrudan alakadar olduğundan tam da bu noktada kadına iyi bir eğitim verilmesi ve dolayısıyla eskiye nazaran kadının bazı haklara sahip olması mümkün olabilmektedir. M. Zekeriya’da kadına verilmesi lazım gelen haklar da bu vasfıyla belirginleşmiştir.

Kadınların, milletlerin geleceğini tayin ettiğinin anlaşılmasıyla birlikte gelişmiş memleketlerde kadınların bir mürebbi, bir valide yapılmak istendiğinden, bu amaçla için okullar, ocaklar açıldığından övgüyle bahsetmiştir. Kadının eğitilmemesi, daha doğru bir ifadeyle annelik vazifesini yerine getirecek bir şekilde eğitilmemesinin milleti zayıf düşüreceğini belirtmiştir (1 Kasım 1911, s. 16). *Hayat ve Şebab'* ta ailenin her bir ferdinin özellikle de kadınların üzerlerine düşen vazifeyi bilmesi ve yerine getirmesi gerektiğini vurgulamıştır:

"Ailelerimizin vezaif-i terbiyeviyeleri nokta-yı nazarından olan ihmal ve tekâsül cinayetkaraneleri öyle vahim emraz-ı içtimaiyemizdendir ki tedavisi için pek ziyade çalışmaya ihtiyaç vardır. Yarının erkân ve azasını yetiştirecek olan valideler cahil ve vazifelerinden gafil bulundukça biz hiçbir zaman "Terbiye-yi Milliye"ye nail olamayacak, mücadele-yi hayat sahasına daima alil ve zayıf vücutlarla atılacak, vezaif-i milliyemizi takdirden aciz kalacağız" (Nebizade Ahmed Hamdi-M. Zekeriya, 1911, s. 131-132).

M. Zekeriya'nın savunduğu ideal aile tipi ise çekirdek ailedir. Geleneksel geniş aile yapısında kadının, -daha doğru bir ifadeyle evlilik yoluyla aileye katılan kadının -geniş ailenin diğer fertlerince geri plana itildiği ve ezildiği anlayış eleştirilmiştir:

"İzdivaç eden bir kız dâhil olduğu yeni aileye hayatını satmış demektir. Çünkü ne kadar namuslu, ve vazifesinas olursa olsun o ailede bulunanların istihkar ve istihfafları karşısında sükûta mecburdur. Zavallı kadınların o büyük "izzet-i nefis"leri dâhil olduğu aile içindeki terbiyesiz çocukların, kıskanç kayın validelerin tahkirleri ile o kadar cerihadar olur ki ondan hakiki bir valide hizmeti beklemek fazla olur. Onun o ailede hiçbir mevkii yoktur. Hatta söz söylemeğe, fikir beyan etmeye bile salahiyettar değildir" (1 Kasım 1911, s. 17).

M. Zekeriya'nın bu dönemki yazılarında çok eşlilik tartışması görülmemektedir. Tespit edilebildiği kadarıyla ilk olarak 1924'te *Resimli Ay*'da çıkan bir yazısında açıkça çok eşliliğe karşı çıkmış ve bunun doğru olmadığını açıkça dile getirmiştir (Ekim 1924, s. 45). Bunun dışında *Yeni Felsefe Mecmuası*'nda başka yazarlar tarafından kaleme alınan yazılarda da tek eşliliğin savunulduğu görülmektedir (Alkan, 1992, s. 403-404). Dolayısıyla M. Zekeriya'nın da İkinci Meşrutiyet döneminden itibaren tek eşlilikten yana olduğunu söylemek mümkündür.

Çocuğa verilecek eğitimin, toplumun geleceğine olan etkisi üzerinden aileyi anlamlandıran M. Zekeriya, bu konuyla ilgili bazı şerhler de koymuştur. M. Zekeriya, anne ve babayı son tahlilde mazinin insanı olarak değerlendirmektedir. Oysa çocuklar, istikbale ait insanlar olmalıdır. Çocuk, ailesinden evvel vatanın evladı olduğundan eğitim hususunda aile tamamen serbest de bırakılmamalı, eğitim öğretim hayatı boş verilmemelidir:

"Fakat unutulmamalıdır ki peder ve valide mazidirler. Binaenaleyh çocuğun yaşayacağı istikbali nazar-ı dikkate almazlar. Onu her hususta kendilerine benzetmeye çalışırlar. Binnetice çocuk bir istikbal âdemi olacağı yerde bir mazi âdemi olur, ve bu suretle hayat-ı müştereke-yi cemiyetten ruhen ve manen uzaklaşır, ve heyeti içtimaiye için bir uzv-u nafi olamaz. Hâlbuki çocuk pederinden validesinden evvel vatanının evladıdır."

Bunun için kendisini istikbale hazırlamak, ati-yi vatan için nafi bir uzuv haline getirmek lazımdır. Heyet-i içtimaiye ati-yi hayatını bugünden ihzara mecburdur. O yarınki efradının tam bir terbiyeye mazhariyetten mahrum kalmasına nazar-ı lakaydi ile bakamaz” (Nebizade Ahmed Hamdi-M. Zekeriya, 1911, s. 133).

Yukarıda da belirtildiği üzere Türk kadının içinde bulunduğu durumu eleştiren M. Zekeriya’ya göre Osmanlı’da aile hayatı, hiçbir vakit ne bir terbiye ocağı ne de bir şefkat kucağı olamamıştır. Zira kadınlar, bir mürebbiye, bir valide olarak yetiştirilmemişlerdir. Yalnız ve yalnız “*hayatını satmış*”, kocasını memnun etmekle muvazzaf bir “*hizmetkâr*” olarak kalmışlardır. Hayatları, esareti tasvir eden muhtelif safhalardan başka bir şey değildir (1 Kasım 1911, s. 15-17).

Zekeriya Bey’e göre bu duruma yol açan sebepler ise, ilk olarak dini itikatlar ve onları tahrif ederek vücuda getirilen batıl düşünceler, sonra da “*muzır*” adetlerdir. Hali hazırda din kadına büyük bir mevki vermezken, üstüne üstlük dini itikatlar hurafelerle karışmış, hiçbir dinin emirleriyle telif edilemeyecek bir durum ortaya çıkmıştır³:

“Önümüze ilk çıkan bizim beslediğimiz itikatlardır. Dini itikatları öyle hurafelerle karıştırmış, o kadar bozmuşuzdur ki bugünkü itikatlarımız hiçbir dinin emirleriyle telif edilemeyecek bir vicdan lazımdır. (...)

(...) Binaenaleyh zaten din kadına büyük bir mevki vermezken bu hurafeler onu (da)ha düşürmüş, kadını küçültmüştür.

Bunlara her mahallin batıl adetlerini de ilave ederseniz göreceğiniz manzara sizi tedhiş edecektir. İşte bila peroa bağıriyorum. Bu sefaletlere, Türk kadınlarının bu kadar sükûtuna en birinci sebep dini itikatlarımız onları tahrif ederek vücuda getirdiğimiz batıl düşüncelerimiz sonra da muzır adetlerimizdir” (1 Kasım 1911, s. 19-20).

M. Zekeriya kadının içinde bulunduğu bu durumdan kurtulabilmesi için çözüm yolu olarak öncelikle eğitimi ön plana çıkartmıştır. Kızların söylentilere, ön yargılara kapılmayarak okutulmasını ve terbiye edilmesini savunmuştur. İkinci olarak kendilerinin de cesaret göstermeleri gerektiğini ve verilen tepkileri göğüsleyerek bu itikatları yıkmak gerektiğini ifade etmiştir:

“Artık yeter! Bu cahil hocaların batıl itikatlarına darbeler vurmali, Türklük hayatında, Türk kadınlarında bir intibah uyandırılmalıdır. İhtiraz ve içtinap daha uzun müddet kadınlarımızı esir menzilesinde bırakacaktır. Tekemmül etmek isteyen milletler, her tekemmül safhasını zamandan beklemeyerek tecdit uğrunda biraz fedakârlık göstermeye mecburdurlar. Biz de biraz fedakârlık, biraz cesaret gösterelim. Verilecek saçma cevaplarla bugün zayıf olan sesimizi kısmayalım. Bağıralım, ta ki kadınların da insan oldukları anlaşılsın” (1 Kasım 1911, s. 20).

³ Yeni Felsefe Mecmuası’nın ilk altı sayısında dine karşı daha sert bir tutum vardır. Özellikle altıncı sayının tepkilerle karşılaşmasından sonra, bu sayı derginin yöneticileri tarafından toplatılmış ve bir sonraki sayıda da okuyuculardan özür dilenmiştir. Sonraki sayılarda üslup biraz yumuşatıldığı gibi, din Durkheim’cı bakış açısıyla, toplumsal birliği sağlamaya yönelik bir olgu şeklinde ele alınmıştır. Alkan, 1992, s. 382, 390-393.

Örtünme meselesine doğrudan olmasa da dolaylı olarak “Ayıp” kavramı üzerine yazdığı bir makalede değinen M. Zekeriya bir kadını namusunu muhafaza etmek amacıyla yüzü kapalı gezdirmeyi eleştirmiş ve kadının namusunu muhafazaya ancak yüzü kapalı olması sayesinde bulundurmasını o içtimai heyet için bir “alçaklık” olarak nitelendirmiştir. Diğer yandan kadın ve erkeğin İspanya ve Romanya’da aynı hamamda yıkandıkları bir örnekten de söz ederek bunun da doğru olmadığını ilave etmiştir (13 Ekim 1911, s. 19).

6. Feminizme Yönelik Temkinli Yaklaşım

Feminist hareketin dünya ölçeğinde güç kazandığı 1910’lu yıllarda Türkiye’de de bu akım aydınların ilgisini çekmeye başlamıştır (Toprak, 2017, s. 48). M. Zekeriya da 1911 yılında kaleme aldığı bir yazısında sosyalizmle birlikte Avrupa’yı sarsan iki müthiş cereyandan birisi olarak gördüğü feminizme de değinmiştir (12 Eylül 1911, s. 22).

Kendisinin konuyla ilgili ilk teşhisi Osmanlı’da feminizmin kabul edilmesi ve yayılması için gerekli şartların bulunmadığı yönündedir. Osmanlı’da kadınların son derece kötü bir durumda bulunduğu gerçeğini vurgulayan M. Zekeriya, kadınlarını böylesi geri koşullarda yaşatan bir toplumda feminizmin yaşamasına imkân olmayacağı kanaatindedir. İkinci olarak toplumun kadınlara karşı olumsuz tavrını açığa vurmak konusunda yazılacak yazıların, düşüncelerin kabulü için uygun zemin de yoktur. Böylesi bir çaba “*avamın kör ve cahil sesi*” tarafından susturulacaktır. Kısacası Osmanlı’da feminizmin neşvünema bulması için uygun koşullar yoktur:

“Kadınlıktan, hususiyle feminizmden bahsetmek istediğimiz zaman bizim kadınların ağlanacak mevkileri hatıra gelmemek mümkün değildir. Çünkü bizde, zavallı kadınlar henüz âlemin istihfafkarane nazarları önünde tenezzüh ve teneffüs için taşlar üzerinde vakit geçirmeye mahkûmdur. Henüz Selanik gibi en müterakki memleketimizde bile kadınlarımız akşamları yorgunluklarını izale için gezmeye çıkacak bir bağçeye, bir gezinti mahalline bile malik değildirler. Kadınlara ait bir makale yazsanız, içtimai heyetimizin bu bapta pek fena bir itikat beslediğini teşrihe kalksanız henüz bizde hükümran olan avamın kör ve cahil sesi sizin zayıf sedanızı susturur. Sükûta mahkûm kalır. Bu sebeple feminizmden bahsettiğimiz zaman müteessirane kadınlarımızı der hatırlamakla beraber bahse mevzu olacak olan müterakki memleketler kadınlardır. Çünkü henüz kadınlarını bu kadar dun bir mevkide görmeğe rıza gösteren bir içtimai heyetin kadınları arasında feminizm cereyanı mevcut olamaz, ve böyle bir memlekette feminizm fikirleri hüküm süremez” (12 Eylül 1911, s. 22).

M. Zekeriya, kadınların Osmanlı’da ve Avrupa’da ezildiği gerçeğini kabul etmekle birlikte feminizme karşı oldukça temkinli yaklaşmıştır. M. Zekeriya’ya göre feminizm nazari bir mefkûre takip etmektedir. Feministler, bilimsel gerçeklikleri tetkike lüzum görmeksizin ilerlemeye çalışmaktadırlar. M. Zekeriya özellikle kadınlığı ortadan kaldırmak yahut kadınlığı erkekliğe takrip etmek isteyen cereyanı eleştirmiş bu anlayışın bilimsel olmadığını savunmuştur:

“(…) feministler nazari bir mefkûre takip ediyorlar. Tuttukları yolda ilim ve fennin gösterdiği zaruretleri tetkike lüzum görmeksizin ilerlemek istiyorlar. Şüphesiz bu suretle hareket ileride gayelerine vasil olamamalarını intaç edecek veyahut kadınlığı ortadan kaldıracaktır. Çünkü feminizmde mahsus bir cereyan vardır ki o da kadınlığı erkeklığe takriptir. Hatta bugün birçok mütefekkir muharrireler bu cereyandan tevhişe başladılar. Çünkü feministlerin takip ettikleri yollarda kadınlara, kadınlığa ait hüviyetlerin zevale mahkûm kaldığını anladılar” (28 Eylül 1911, s. 22).

M. Zekeriya, kadınlara hak verilmesi şeklinde bir feminizm anlayışını savunulması gereken bir düşünce olarak kabul ettiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte bu hakların sınırlarını, kadının vazifeleri üzerinden anlamlandırmaya çalışmıştır. Zira kadının kadınlıktan uzaklaştırılması şeklinde bir feminizm anlayışını kesin olarak reddetmiş ve bu anlayışı hem tabiata aykırı hem de muzır bir düşünce olarak nitelendirmiştir (12 Eylül 1911, s. 23-24). M. Zekeriya, feminizmi kadınlara verilecek hakları savunmak şartıyla savunulabilir görmüş, tabiatın ve toplumun belirlediği “kadınlık” vazifesinin dışına çıkan bir feminizme ise oldukça temkinli ve eleştirel yaklaşmıştır:

“Filoaki kadınlara haklar bahşı şeklinde anlaşılan feminizm elbette doğru ve müdafaa şayandır. Fakat yalnız bu kadarla kalmış olsa idi bütün hakşinaslar bunun müdafı olmayı şeref bilirlerdi. Ancak yukarıda da gösterdiğimiz vecihle maatteessüf bu cereyan kadınları kadınlıktan uzaklaştırmak gibi muzır ve tabiata muhalif bir neticeye dayanıyor ki herhalde biraz düşünölmek icap eder” (28 Eylül 1911, s. 23-24).

M. Zekeriya, kadın hakları hususunda feminizme bu şekilde bir şerh koyduktan sonra yine de kadınların durumunun değişmesi lüzumunu vurgulamış ve “Yeni Hayatçılar” olarak tesis edecekleri yeni kıymetler hususunda temkinli de olsa bir şeyler yapılması ihtiyacını dile getirmiştir (28 Eylül 1911, s. 21-24).

Alkan’ın da belirttiği üzere Yeni Felsefe Mecmuası’nın ve tabi Zekeriya Sertel’in feminizm anlayışı, o dönemdeki kadın hareketlerinin genel özelliklerini taşımış ve “agresif olmayan, temkinli bir sanayi toplumu feminizmi” olarak kalmıştır. Feminizme oldukça temkinli yaklaşmış ve feminist hareketler kadın için bir kurtuluş yolu olarak değerlendirilmemiştir (1992, s. 403, 406).

SONUÇ

İkinci Meşrutiyet’in ilanıyla yıllardır hedeflenen siyasi inkılabın gerçekleştiğini düşünen dönemin aydınları siyasi inkılabın tamamlayıcısı olarak gördükleri içtimai inkılabın peşine düşmüşlerdi. “Hürriyet’in İlanı”yla birlikte ortaya çıkan nispi özgürlük ortamı, basın yayın faaliyetlerinin adeta patlaması bu arayışın daha da hızlanmasını sağlamıştı. İçtimai inkılapla yeni bir hayat hedefleyen, iktisat, felsefe, estetik gibi konulara eğilen düşünürler kadın meselesine de ayrıca büyük önem atfetmişlerdir.

Aile ve kadın konularının yoğun bir şekilde tartışılması, kadının kamusal alana açılması sonucunu doğuracaktır. Kadın ve aile özel alana hapsolmaktan kurtulup görünür hale gelmiştir. Toplumsal hayatta çeşitli şekillerde yer almaya başlamışlardır. Kadınlar için eğitim kurumları açılmış, cemiyetlerde yer almışlar, kadın dergileri çıkmış, kadın yazarların sayısı artmıştır. Geleneksel toplumun en mahrem yapılarından olan aile ve kadın bir özne haline gelmeye başlamıştır.

Kadının konumundaki bu değişim, ona bazı haklar sağlamakla birlikte, kadınlıktan doğan bazı vazifeler de yüklemiştir. Kadının esas vazifesi olarak annelik görülmüş, bu yöndeki vurgular artmıştır. Kadına, vatana hayırlı evlatlar yetiştiren, bu suretle vatanın geleceğini elinde tutan anne rolü biçilmiştir. Kadının elde edeceği haklar da kendisine biçilen bu rolle uyumlu olmuştur. Kadınlara eğitim kurumlarının kapılarının açılmasındaki temel etken, onun daha iyi bir anne olabilmesi beklentisidir. Genel itibariyle M. Zekeriya'nın kadına ve aileye ilişkin yaklaşımı, döneminin yenilikçi ruhuyla paralel olmuştur. Görüşleri kendisinin de içerisinde yer aldığı Selanik'teki Yeni Hayat çevresiyle örtüşmektedir. Emile Durkheim, Leon Bourgeois gibi Fransız düşünürlerin ve özellikle de Durkheim'dan etkilenen İttihatçıların ideoloğu Ziya Gökalp'ın fikirleri M. Zekeriya'nın görüşlerinde belirleyici rol oynamıştır.

M. Zekeriya Fransız solidaristleri gibi toplumu canlı bir organizma olarak ele almıştır. Bu organizma, çıkarları birbiriyle örtüşen parçalardan meydana gelmektedir. Toplumun genel çıkarları, toplumu oluşturan parçaların çıkarlarıyla uyumludur. Her parçanın organizma içerisinde uyumu sağlayan vazifesi bulunmaktadır. Bu parçalardan herhangi birisinin üzerine düşen vazifeyi yerine getirmemesi, organizmanın bütününe etkileyecektir. Dolayısıyla bir milletin yükselişi veya düşüşü, toplumu oluşturan parçaların üzerine düşen vazifeleri yerine getirmesiyle doğrudan alakalıdır.

Toplumu canlı bir organizma olarak değerlendiren M. Zekeriya aileyi bu organizmayı oluşturan temel yapıtaşlarından birisi olarak görmektedir. Dolayısıyla aile kurumunda yaşanacak bir bozulma toplumun tümüne de sirayet etmesi ve organizmanın işleyişini bozması kaçınılmazdır.

Aile kurumunun toplumun ilerleyişi açısından üzerine düşen vazifeyi yerine getirebilmesinde en önemli belirleyici etken ise annedir. Onun annelik vazifesini bihakkın yerine getirebilmesi; evlatlarını iyi yetiştirmesi, toplumun geleceğini kurması anlamına gelmektedir. Bu vazifenin yerine getirilebilmesi için ise kadının eğitilmiş olması, ailede söz hakkının bulunması, özetle "insan" yerine konulması lazımdır.

Oysa M. Zekeriya'ya göre, yirminci asırda Türk kadınının durumu içler acısıdır. Kadınların evlilik hayatı, bir esaret manzarasıdır. Kadın, "Efendi"si konumunda olan kocasına hizmetle mükellef görülmektedir. Esas vazifesi olan anneliğin önüne efendilik vazifesi konulmuştur. Oysa yukarıda da belirtildiği üzere milletin istikbalini yetiştirdiği çocuklarla kuracak olan annedir. Bu vasfın geri plana atılması, milletin istikbaliyle oynamaktır.

M. Zekeriya kadının içinde bulunduğu vahim durumun kökenlerini de sorgulamaya çalışmıştır. Ona göre bu durumun ilk sorumlusu dini itikatlardır. Fazla detay vermemekle birlikte dinin kadına büyük bir mevki vermediğini satır arasında belirttikten sonra hurafelerle karışan dini itikatların kadının yerini iyice düşürdüğünü savunmuştur. Buna ek olarak her mahallin batıl adetlerinin de kadını daha kötü bir hale getirdiğini ifade etmiştir.

M. Zekeriya'ya göre kadının içinde bulunduğu bu kötü durumdan kurtulabilmesinin yolu olarak öncelikle eğitimi göstermiştir. Söylentilere ve ön yargılara kapılmayarak kız çocuklarının okutulmasını savunmuştur. Bu bağlamda

kadının yüzünü kapatarak namusunu muhafaza edeceğini düşünen örtünme anlayışına, kadının eve kapatılmasına karşı çıkmıştır.

Kadının geri kalmışlığını değiştirmek adına kendilerinin de aydın olarak sorumluluğu olduğunu belirten M. Zekeriya fedakârlık ve cesaret göstermeleri lazım geldiğini ifade etmiştir. Gelecek tepkilere aldırılmayarak hali hazırda zayıf olan seslerini daha da yükseltmelerini söylemiştir. Osmanlı'da İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği yıllar aynı zamanda Avrupa'da meşrutiyetin de yükselişe geçtiği dönemdir. Feminizmin yükselişe geçişi M. Zekeriya'nın da ilgisini çekmiş, yazılarında bu düşünceye yer vermiştir. M. Zekeriya, kadına yönelik haklar savunusuna rağmen feminizme son derece temkinli yaklaşmıştır. Öncelikle daha önce de belirtildiği üzere Osmanlı gibi kadının son derece geri kalmış olduğu bir yerde feminizmin yayılması için uygun şartlar olmadığını dile getirmiştir.

Feminizmi içerik açısından ele aldığı yorumları daha da temkinli ve olumsuzdur. M. Zekeriya'ya göre feministler bilimsel gerçeklikleri göz ardı ederek nazari bir mefkûre peşinde koşmaktadırlar. Kadınlığı ortadan kaldıran veya kadınlığı erkeklığe dönüştürmek isteyen feminizm hem gerçekçi hem de bilimsel değildir. Bu anlayış muzır ve tabiata muhalif bir anlayıştır. Kadınlar için bir kurtuluş yolu değildir.

M. Zekeriya'nın feminizme yönelik bu yaklaşımının ardında yine organizmacı yaklaşımın etkileri olduğu söylenebilir. Kadının toplumsal organizmadaki yeri, vazifesi olarak anneliği görmektedir. Bunun dışına çıkabilecek yaklaşımlara ise feminizm örneğinde de olduğu üzere sıcak bakmamıştır.

EXTENDED ABSTRACT

With the Second Constitutional Monarchy declared on July 24, 1908, because of the rebellion initiated by the Union and Progress in the Balkans, a very rich period began in the Turkish press and intellectual life. In that period, which was named as "press boom" after the repeal of censorship, many magazines, newspapers, and books tried to find solutions on how to save the Ottoman state. The intellectuals of this period, who believed that a political answer had been given to the question of how to save the state with the declaration of the Second Constitutional Monarchy, embarked on a search for a "social revolution" that would complement the political revolution. The intellectuals aiming at the social revolution started to deal with various issues aimed at changing social life. The issue of women, which started to come into the question after the Tanzimat, is one of the important discussion topics of this period.

In this period, women took their gains further and became visible by breaking out traditional patterns and boundaries. Women's organizations were established, women's educational opportunities expanded, and they entered the civil service life. The embodiment of freedom through the female figure in the postcards of the Second Constitutional Period can be considered as an example or result of this visibility.

However, the increasing visibility of women and some of the rights they have gained have been shaped by the role of motherhood assigned to them. The role of women in society has been handled as a national issue. Women have been seen as one of the essential elements that determine the fate of society through their motherhood

duties. The idea that the country's salvation would be possible thanks to the benevolent children raised by women was the dominant thought of the period.

M. Zekeriya, one of the young intellectuals of the Second Constitutional Era, is one of the people who dealt with the issue of women. M. Zekeriya, who will have an important place in the history of Turkish press under the name of M. Zekeriya Sertel in the following years, took part in the "New Life" circle that emerged in Salonika. He published a journal called *Yeni Felsefe Mecmuası* (New Philosophy Journal). He also published a book called *Hayat ve Şebab* (Life and Youth). He established a close friendship with Ziya Gökalp, one of the important names of this circle. The effects of solidarism and organicism can be seen in M. Zekeriya's ideas on women's issue. The idea of solidarism, which became the official ideology in the France of the Third Republic and advocated by names such as Emile Durkheim, Leon Bourgeois, Alfred Fouillée, considers society as an organism consisting of limbs with common interests. Failure of one of the elements in this organism to fulfill its duty will affect the whole organism and thus deterioration will occur. According to solidarists, the family is one of the basic parts of the state or society. The state or society is seen as the sum of families. Therefore, it is inevitable that a deterioration in the family will affect the whole structure.

According to M. Zekeriya, the family is the first institution in which human beings are shaped. Families knead the child like a dough and shape it. Thanks to a good education given in the family, useful individuals can be raised for the society. With the national education to be taken in the family, the development of the society can be possible. The mother is the basis of the family. Just as the foundation of society is based on the family, the foundation of the family also rests on the mother. Therefore, women are the determining factor for the future of a nation. However, according to M. Zekeriya, the living conditions of Turkish women in the twentieth century are far behind the times. Women are like slaves and servants of their husbands and even their husbands' families. Under these conditions, it is not possible for women to fulfil their main duty of motherhood. M. Zekeriya advocated the change of this situation and expressed that, women should be given rights. The perspective of women, which is shaped through motherhood, has also determined the limits of the rights that will be given to women. Most of all, he emphasized the necessity for women to receive a good education. He advocated acting bravely in this regard and resisting all possible reactions by showing courage.

On the other hand, it is seen that M. Zekeriya approaches the thought of feminism very cautiously. M. Zekeriya expressed that, women should be given rights, as mentioned above, but these rights are for the healthy fulfilment of the role of motherhood. He saw feminism as the abolition of femininity or the likening of femininity to masculinity and opposed it. According to M. Zekeriya, feminism is not a scientific thought. Moreover, it is not possible for such an idea to survive in Ottoman society. Therefore, it is not possible for feminism to be a way of salvation for women.

KAYNAKÇA

- Başmuharririn Köşesi* (Ekim 1924). *Resimli ay*, 1 (9), 45-46.
- Akşin, S. (2000). Siyasal tarih (1908-1923). S. Akşin (Yay. Yön.), *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980 içinde* (s. 27-127). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akyüz, Y. (1999). *Türk eğitim tarihi, başlangıçtan 1999'a*. İstanbul: Alfa Yayın.
- Alkan, M. Ö. (1992). Laik bir ideolojinin doğuşu ya da II. Meşrutiyet'te Türkçülüğün toplumsal ideolojisi: Yeni hayat ve Yeni felsefe mecmuası. *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan içinde* (s. 377-407). İstanbul: İstanbul Barosu Yayını.
- Berkes, N. (2010). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berktaş, F. (2009). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e feminizm. T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi düşünce, Cumhuriyete devreden düşünce mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in birikimi içinde* (s. 348-361). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berktaş, F. (2016). Osmanlı-Türk modernleşmesinin cinsiyeti. H. Ertin & M. İ. Özekmekçi (Ed.), *Nuran Yıldırım Armağan Kitabı, Tıp Tarihinin Peşinde Bir Ömür içinde* (s. 445-470). İstanbul: BETİM.
- Ertuna Biçer, B. (2010). Sabiha Sertel'de kadın sorunu ve ideolojik duruş. *biyografya 9 Sabiha Sertel içinde* (s. 23-152). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Ergin, O. (1977). *Türk maarif tarihi* (C. 3-4). İstanbul: Eser Matbaası.
- Kara, S. (2021). *Muhafız bir gazeteci yazar olarak Zekeriya Sertel* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Koloğlu, O. (2015). *Osmanlıdan 21. yüzyıla basın tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Keçeci Kurt, S. (2015). II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı kadın dergilerinde aile ve evlilik algısı. *Bellekten*, 79(286), 1073-1098.
- [M. Zekeriya] (12 Eylül 1911). Feminizm korkuları – kızların düşünceleri. *Yeni Felsefe Mecmuası*, 2, 22-24.
- M. Zekeriya (28 Eylül 1911). Feminizm korkuları – kızların düşünceleri 2. *Yeni Felsefe Mecmuası*, 3, 21-24.
- M. Zekeriya (13 Ekim 1911). Ayıp ne demektir?. *Yeni Felsefe Mecmuası*, 4, 16-20.
- M. Zekeriya (1 Kasım 1911). Yirminci asırda Türk kızları ve Türk kadınları. *Yeni Felsefe Mecmuası*, 6, 15-20.
- Mutlu, B. (2018). Tek ateşten gömlek, iki ayrı coğrafya: ateşten gömlek ve zeynep romanlarında vatanın temsili olarak kadın. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 7(2), 684-694. doi: 10.15869/itobiad.390593.
- Nebizade Ahmed Hamdi & M. Zekeriya (28 Ağustos 1911). Karilerimize. *Yeni Felsefe Mecmuası*, 1, Ön İç Kapak.
- Nebizade Ahmed Hamdi & M. Zekeriya (1911). *Hayat ve şebab*. Selanik: Rumeli Matbaası.
- Özkürülpil, İ. (2013). Bir desideratum olarak vatan kavramının tanzimat dönemi erkeklik kavramının inşasındaki rolü. *Fe Dergi*, 5(1), 32-42. doi: 10.1501/Fe0001_0000000083.
- Sertel, M. Z. (1968). *Hatırladıklarım*. İstanbul: Yaylacık Matbaası.
- Sertel, S. (1987). *Roman gibi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Sertel, Y. (2002). *Babam gazeteci Zekeriya Sertel, susmayan adam*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Sertel, Y. (2001). *Annem Sabiha Sertel kimdi, neler yazdı*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Toprak, Z. (2017). *Türkiye'de yeni hayat inkılap ve travma 1908-1928*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Toprak, Z. (Mart 1998). Sabiha (Zekeriya) Sertel ve Türk Feminizmi. *Tarih ve Toplum*, 9(51), 7-14.
- Toprak, Z. (Bahar 1977). II. Meşrutiyet'te solidarist düşünce: Halkçılık. *Toplum ve Bilim*, 1, 92-123.
- Topuz, H. (2015). *II. Mahmut'tan holdinglere Türk basın tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tunaya, T. Z. (1995). *Türkiye'de siyasi partiler 1859-1952*. İstanbul: Arba Yayınları.

- Tütengil, C. O. (1976). Gökalp'a ilişkin yeni notlar. *Sosyoloji Konferansları 14. Kitap içinde* (s. 171-193). İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Uyanık, N. (2014). Batıcı bir aydın olarak Celal Nuri İleri ve Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk kadınına bakışı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 36, 137-161. doi: 10.21563/sutad.187087.
- Ülken, H. Z. (2017). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Üyepazarcı, E. & Alkan, M. Ö. & Yolcu, C. (Temmuz 2008). İlan-ı Hürriyet dolayısıyla 1908 karikatürleri. *Toplumsal Tarih*, 175, 20-21.
- Yaraman, A. (2010). Sabiha (Nazmi, Zekeriya) Sertel Biyografisi. *Biyografya 9 Sabiha Sertel içinde* (s. 17-21). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Zürcher, E. J. (2009). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi* (Yasemin Saner, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.